

Högskolan Dalarna
Institutionen för kultur och media
Socialantropologi C

Industriarvet i skärningspunkten mellan kulturarv och turism

C-opsats författad av Ida Wedin
Handledare: Monica Hanefors
Höstterminen 2006

Sammanfattning

I detta arbete studerar jag vilken bild av det industriella kulturarvet som förmedlas när kulturarv och turism tillsammans skapar kulturarvsturism, i synnerhet vid Världsarvet i Falun. Jag har för att ta reda på detta gjort litteraturstudier, genomfört intervjuer och studerat förmedlandet av världsarvet i text och på plats vid gruvområdet i Falun.

Kulturarvsturismen faller mellan å ena sidan kulturmiljövården och å andra sidan turismnäringen och samarbete mellan dessa två sektorer har ofta visat sig vara problematiskt. De olika aktörerna arbetar med olika tidsperspektiv, har olika utbildning och olika uppdrag vilket ofta lett till konflikter. För att tydliggöra denna konflikt talar jag i detta arbete om ett bevarande- och ett turismutvecklingsperspektiv. Vid Världsarvet Falun – industrilandskapet kring Stora Koppargruvan - har man tidigt skapat ett gemensamt världsarvsråd med ett samarbete som uppfattas som positivt av de intervjuade. Huvudmotivet för samarbetet i Falun har varit den gemensamma nämnaren mellan de olika perspektiven: att *förmedla kulturarvet till besökare*. Detta motiv har gått före turismutvecklingsperspektivets motiv att skapa regional utveckling eller ökade inkomster och bevarandeperspektivets motiv att vårda, förvalta och ge en rättvis bild av historien. Viljan att locka fler besökare har ibland blivit viktigare än att utveckla kulturarvsplatsen i sig och möjligheten att tyst vandra omkring i historien utan en anhopning av bildspel, skyltar, guider och aktiviteter har med denna besöksanpassning delvis försvunnit.

Vid Världsarvet Falun presenterar man idag en förenklad bild av sitt industriella arv. Detta gör att man når många som inte skulle kunna ta till sig ett mer komplext och fördjupande material. Samtidigt misslyckas man med att erbjuda den intresserade eller insatta besökaren något att bita i: mer komplicerade och komplexa delar av världsarvet förmedlas inte. Man lyckas inte heller förmedla ett industriellt kulturarv som tillhör vardagen och därmed även ställer nutida frågor på sin spets och som mer än andra kulturarv handlar om makten över historien, samtiden och framtiden. Det gäller att med det goda samarbete man utvecklat i organisationen och med sin medvetenhet om både risker och möjligheter vara varsam när man vidareutvecklar Världsarvet Falun som besöksmål. Med mycket små förändringar kan en industrihistoriskt präglad upplevelse gå upp i rök. Världsarvsrådet måste också som kulturarvsskapande aktörer rikta blicken mot och kritiskt granska den historia som är möjlig att berätta utifrån den egna presentationen.

Innehållsförteckning

1 INLEDNING OCH SYFTE	1
1.1 SYFTE.....	1
1.2 TILLVÄGAGÅNGSSÄTT.....	2
2 VÄRLDSARVETS VÄRLDAR	2
2.1 VÄRLDSARV – KULTURARV – INDUSTRIARV.....	2
2.1.1 <i>Världsarv</i>	2
2.1.2 <i>Kulturarvsdefinitioner</i>	3
2.1.3 <i>Industrin som kulturarv</i>	4
2.1.4 <i>Det industriella kulturarvets komplexitet</i>	5
2.2 KULTURARVSTURISM.....	5
2.2.1 <i>Kulturturismskapande aktörer</i>	6
2.2.2 <i>Vad ska vi bevara och varför?</i>	6
2.2.3 <i>Kulturturism – motsättningar och möjligheter</i>	7
2.2.4 <i>Skärningspunkten mellan kulturarv och turism</i>	8
2.3 SAMMANFATTNING.....	9
3 VÄRLDSARVET FALUN	10
3.1 MATERIAL OCH METOD.....	11
3.2 VÄRLDSARVET FALUNS ORGANISATION.....	12
3.3 FÖRMEDELANDET AV VÄRLDSARVET.....	13
3.3.1 <i>Industriell gruvverksamhet</i>	13
3.3.2 <i>Falu stad</i>	13
3.3.3 <i>Det sociala livet</i>	13
3.3.4 <i>Bergsmanslandskapet</i>	14
3.3.5 <i>Nationellt och internationellt</i>	14
3.3.6 <i>Världsarvets mörka sidor</i>	15
3.3.7 <i>Attraktioner utan nära koppling till världsarvet</i>	16
3.3.8 <i>Sammanfattande analys av förmedlandet av världsarvet</i>	16
3.4 SKÄRNINGSPUNKTEN: KULTURARV OCH TURISM I FALUN.....	17
4 SLUTDISKUSSION – INDUSTRIARVET I SKÄRNINGSPUNKTEN MELLAN KULTURARV OCH TURISM	19
4.1 SLUTSATS.....	19
5 KÄLLFÖRTECKNING	22
5.1 LITTERATUR.....	22
5.2 ÖVRIGA KÄLLOR.....	24
5.2.1 <i>Broschyrer</i>	24
5.2.2 <i>Intervjuer</i>	25
5.2.3 <i>Mailkontakt</i>	25
APPENDIX A – FÖRKLARINGAR AV BEGREPP	
APPENDIX B – INTERVJUFRÅGOR	

1 Inledning och syfte

Behovet av att definiera vårt kulturarv uppstod från början som en reaktion mot industrialismen. Kulturarvets förvaltare, museerna, blev en fristad för den gamla goda tiden i en *industrialistisk syndaflod*. När sedan tanken kom att även industrier kunde vara en del av vårt kulturarv väcktes starka känslor. Skulle inte kulturarvet vara en depå för det förlorade goda och entydiga eller kunde det få vara fult och komplicerat?

Att industrier numera klivit fram från de sotdammiga bakgatorna, för att stolt visa upp sig i det strålkastarljus som följer med stämpeln kulturarv, har medfört en breddning av begreppet. Jag kommer i detta arbete tydliggöra denna breddning och visa att detta leder till ökade krav på kulturvårdssektorn att reflektera över den egna verksamheten och att i varje led inta en kritisk hållning till det egna kunskapsbyggandet. Det industriella kulturarvets tydliga koppling till nuet ställer nya frågor på sin spets; vilken roll spelar bilderna av det förflutna i den pågående samhällsförändringen? Med detta följer nya ställningstaganden och kulturvårdssektorn måste därför räkna med att i större utsträckning än tidigare bli föremål för bedömningar och ifrågasättande. Allt kulturarvsarbete innebär ett bidrag till en mer övergripande historisk berättelse och därför blir det också viktigt att alla kulturarvsskapande aktörer då och då riktar blicken mot och kritiskt granskar den historia som är möjlig att berätta utifrån de egna samlingarna, arkivbestånden, utställningarna eller kulturmiljöerna.

Kulturarv, och då även industriellt kulturarv, har alltmer kommit att användas som en resurs för turismen. Det marknadsförs för att locka folk som söker fritid och turistiska upplevelser. Jag kommer att diskutera vad detta innebär för kulturarvsplatsen och dess förmedlande. Med kulturarvsturism omvandlas en kulturarvsplats till en kulturarvsattraktion och med detta blir det extra tydligt att medvetna val görs kring vad som ska förmedlas av kulturarv och inte. Att kulturvårdssektorn och turismnäringen samarbetar kring ett kulturarv skapar många möjligheter: kulturarvsturism ger människor en koppling till sina kulturella rötter, det bidrar ekonomiskt till möjligheten att bevara och kan utveckla både kulturarvsplatsen och regionen i övrigt. Samtidigt anklagas kulturarvsturismen av kulturvetare och historiker för att trivialisera, snuttifiera eller kommersialisera historien. Jag vill här ta reda på hur det industriella kulturarvet hanteras i skärningspunkten mellan bevarande och turism, och vilken bild som förmedlas av det industriella arvet när turismnäringen kommer med aktörer och motiv.

1.1 Syfte

Syftet med detta arbete är att studera och analysera spänningen mellan ett bevarandeperspektiv och ett turismutvecklingsperspektiv, och samarbetsprocessen mellan dessa perspektiv i skapandet av kulturarvsturism. Mitt fokus kommer att vara på vad som händer med industrin som kulturarv i denna process snarare än att beskriva processen som sådan eller dess deltagare. Som fallexempel på ett industriarv där denna samarbetsprocess pågår kommer jag att studera Världsarvet Falun – industrilandskapet kring Falu Koppargruva.

Med en djupdykning i Faluns världsarv hoppas jag kunna få en bild av vilka motiv som är centrala när man gör Världsarvet Falun till besöksmål; Hur har dessa motiv kompromissats fram och vilken förmedling och hantering av industriarvet har detta lett till?; Vilka motiv har fått stå tillbaka?; Vilken roll har industriarvet fått i diskussionen?; Vilken roll har industriarvet fått i det som slutligen förmedlas till besökare och på vilket sätt förmedlas det?

1.2 Tillvägagångssätt

För att skapa mig en bild av industriarvet i skärningspunkten mellan kulturarv och turism generellt och globalt, men även lokalt har jag valt att använda mig av litteraturstudier. För att sedan få en bild av de tankar och motiv som ligger till grund för förmedlandet av Faluns världsarv har jag genomfört intervjuer med personer som sitter i den organisation som leder arbetet med Världsarvet Falun, läst den offentliga Visionen (Upptäck Världsarvet Falun [www]) som världsarvsrådet tagit fram för sitt arbete, samt läst den ursprungliga managementplanen (Managementplan for...u.å.). För att kunna analysera den bild som slutligen förmedlas har jag besökt gruvområdet, gruvmuseet och världsarvshuset och läst officiella broschyrer och hemsidor om världsarvet. Utöver detta har jag också via e-post kontaktat samtliga personer i världsarvsrådet och deras verkställande organ VÄX för att bättre få en uppfattning om deras bakgrund och utbildning (tyvärr har endast sju av fjorton svarat). Jag har också haft mailkontakt med en av Sveriges två turistantikvarier för att få hennes bild av kulturturismens motsättningar och möjligheter och jag har haft mailkontakt med industrihistorikern Bengt Spade, på industriminnesbyrån AB för att få hans synpunkter på industrihistoria och turism. För vidare information och mina källor se rubrik 3.1.

2 Världsarvets Världar

2.1 Världsarv – Kulturarv – Industriarv

Konstruktionen av det förflutna skapas alltid med utgångspunkt i nuet (Isacsson & Silvéen 1999:7; Timothy & Boyd 2003:87) och är således ett intellektuellt koncept (Fowler 1987 cf. McIntosh & Prentice 1999:592). Ett samhälles värdesystem förändras ständigt och kulturarv¹ är de element från det förflutna ett samhälle *för tillfället* väljer att bevara och förmedla vidare (Timothy & Boyd 2003:2ff.). Kulturarvet inbegriper med andra ord ingen för alltid fastställd substans (op. cit. p. 87) utan är resultat av val som utförs av olika aktörer. Vissa företeelser tycks inneha en permanent plats i kulturarvet, andra ingår under kortare perioder (SOU 1999:11). Eftersom vi ständigt skapar betydelser av begreppet kulturarv är makten över detta skapande en central demokratisk fråga i vårt samhälle (Isacsson & Silvéen 1999:13; Krantz 2003:67; Braunerhielm 2006:29). Vi förmedlar en bild av vårt gemensamma kulturarv och bilden kan både inkludera och exkludera. På så vis skapas gränser för vad och vilka det representerar (Braunerhielm 2006:29). Vad är det som väljs ut som kulturarv, vad är det som får representera historien och vad är det som bevaras (op. cit. p. 57)? Frågorna handlar inte bara om rättvisa, bakom frågorna finns också en övertygelse om att kulturarvet har *politisk makt* att åstadkomma något; att kulturarv, museer och utställningar äger kraft att göra något med samhället och med människors bilder av sig själva och andra (Isacson & Silvéen 1999:13).

2.1.1 Världsarv

För att skydda jordens mest värdefulla kultur- och naturhistoriska miljöer tillkom UNESCO-konventionen om världsarv 1972 (Magnusson 2002:3). UNESCO tog sig då rätten att definiera och välja ut kulturarv som anses vara ovärderliga för hela mänskligheten (ibid.). Grundtanken med konventionen är att delar av världens natur- och kulturarv utgör mänsklighetens gemensamma arv och att dessa delar är så viktiga

¹ Ordet *kulturarv* används i arbetet som en direkt översättning av det engelska begreppet *cultural heritage*.

att de ska bevaras genom internationellt samarbete (Turtinen 2006:11). Världsarvens värde har således redan definierats. Däremot återstår det för aktörer vid de enskilda världsarven att tolka denna definition och förmedla den.

Tolkandet och förmedlandet av ett världsarv har i Sverige blivit en regional angelägenhet vilket också lett till väldigt olika organisering av arbetet på plats (Magnusson 2002:4). Att upptas på världsarvslistan innebär en turistisk utmaning. Man bör kunna informera och ta hand om besökare på ett bra sätt (op. cit. p. 3).

Förvaltningen av världsarven befinner sig i skärningspunkten mellan kulturvård och turism. Världsarven lockar besökare både lokalt, regionalt, nationellt och internationellt² vilket kräver en organisation av turistverksamheten. Att utveckla turism kring världsarven har i Sverige visat sig svårt trots den nationella och internationella uppmärksamhet utmärkelsen innebär (op. cit. p. 5). Det kan dels bero på en oklar ansvarsfördelning och dels på att den svenska kulturpolitiken inte innehåller incitament för att utveckla kulturarvsturism (ibid; Grundberg 2002:8). Falun hör dock till ett av de världsarv som lyfts fram som gott exempel i turismforskningsinstitutet ETOUR:s studie av organisering av turistisk verksamhet vid de svenska världsarven (Magnusson 2002) och detta gör Faluns världsarv extra intressant för mig att studera.

2.1.2 Kulturarvsdefinitioner

Alzén talar om tre olika kulturarvsbegrepp (1996:16); det estetiska kulturarvet, det antropologiska kulturarvet och det institutionella kulturarvet. De två första definierar vad som ska omfattas av begreppet. Det *estetiska kulturarvet*, som tidigare var det huvudsakliga, med erkänd konst och vackra slottsträdgårdar, är idag enbart en liten del av det vi kallar kulturarv; det *antropologiska kulturarvsbegreppet* innefattar gemensamma kunskaper, värderingar, erfarenheter och sammanhållande tankemönster och kan då även innefatta den materiella kontexten som förstärker det gemensamma i kulturen (ibid.). Det *institutionella kulturarvsbegreppet* talar snarare om på vilken nivå kulturarvet definierats och kan istället tolkas som en av många skalnivåer. Utifrån Braunerhielms skalnivåer kan kulturarvet då definieras av till exempel en enskild individ, en familj, en by, ett samhälle eller en nation (Braunerhielm 2006:58f.). Det *institutionella kulturarvet* är då ett arv som definierats av särskilda, för ändamålet avsedda, institutioner (Alzén 1996:16).

I vid bemärkelse kan kulturarvet således vara så skilda företeelser som historiska byggnader, platser för viktiga historiska händelser, traditionella³ landskap, språk, litteratur, musik, konst, traditionella händelser, folkliga aktiviteter, gemensamma kunskaper, värderingar, erfarenheter och sammanhållande tankemönster (ibid; Isacson & Silvén 1999:8; Timothy & Boyd 2003:4). I det fortsatta arbetet kommer jag att använda mig av denna vida definition av begreppet och jag kommer att koncentrera mig på det industriella kulturarvet.

Med begreppet industriellt kulturarv har man tidigare, precis som med kulturarvsbegreppet, främst åsyftat materiella lämningar. Under senare år har begreppet vidgats till att även innefatta immateriella företeelser, som kunskaper och berättelser. Idag ges begreppet industriarv ofta en ännu vidare innebörd (Isacson & Silvén 1999:8) och innefattar alla element av en regions förflutna som varit influerande i en orts tillväxt och utveckling (Timothy & Boyd 2003:3). Även i detta fall har jag valt att i arbetet använda mig av den vida definitionen av begreppet.

² Därför är det inte *turister* som är intressanta i ett sådant exempel som Falun, utan *besökare*, vare sig de är tillräckligt långt hemifrån tillräckligt länge för att räknas som turister eller om de bor i Falun.

³ Begreppet traditionell går att problematisera i det oändliga, vilket jag inte lägger tid eller vikt på i detta arbete.

2.1.3 Industri som kulturarv

Definierandet av kulturarvet uppstod i motsats till industrialismen. De kulturarvsförvaltande museerna blev en fristad för den gamla goda tiden i en *industrialistisk syndafloed* (Alzén 1996:13). Detta gjorde att kriterierna för kulturarv redan från början uteslöt ett industriellt arv. Byggnader valdes traditionellt ut som bevaransvärda på grund av sitt utseende snarare än sin betydelse (ibid; Edwards & Llurdés 1996:343). Tyngdpunkten låg på det ovanliga snarare än det typiska, på det exceptionella snarare än det traditionella och originalitet sågs som viktigare än en byggnads årsringar. Något sådant som originalitet är inte relevant för industriella byggnader som framgångsrikt anpassat sig för att hålla sig kvar trots ekonomisk och teknisk utveckling (Alfrey & Putnam 1992:8; Alzén 1996:13)

Även när det gäller hanterandet och förmedlandet av kulturarv har förutsättningarna varit fel för det industriella kulturarvet. Både musei- och bevarandetraditionen utvecklades ursprungligen för att hantera äldre arv. Till detta följde traditionen att ta objekt bort från sin kontext och separera artefakter och bebyggelse. Man skilde på olika discipliners samlingar, samlingsarrangörer och deras publik. När man arbetar med industriellt kulturarv måste arrangemangen korsa dessa uppdelningar både när det gäller definierandet och hanterandet (Alfrey & Putnam 1992:39). En helhetsbild blir viktig, både materiellt och mentalt, eftersom det man försöker förmedla är så komplext. Industriarvet har aldrig bestått av en enskild ångmaskin, en framgångsrik patron eller en framväxande fackförening (op. cit. p. 38).

Först när kulturarv fjärmades från skönhet kunde industriellt arv bli en del av kulturarvet (Edwards & Llurdés 1996:343). År 1949 skrev Gotthard Johansson i en artikel i tidningen VI:

Jag förstår, att även för en museiman den tanken kan verka chockerande, att man skall bevara även det fula och triviala. Men om det utgör en väsentlig del av den verkligheten, kan man då utesluta det ur bilden? Om en hel samhällsklass livsmiljö förefaller oss ful och trist, äger den då inte ens värde som historiskt dokument, om ett helt århundrade synes oss sakna stil och smak, är det då utan intresse för eftervärlden? (Johansson 1967:39).

Nästan 30 år senare, 1974, blev regeringens kulturpolitiska beslut⁴ en kraftig markering av det nya synsätt som, sedan Gotthard Johanssons tid, vunnit allt större förankring också politiskt (Nisser 1996:79). Målsättningen blev nu att ge en i möjligaste mån rättvis bild av det historiska förlopp som lett fram till dagens samhälle vilket också tydliggjorde kulturvårdens ansvar för dokumentation, vård och bevarande av industrins kulturarv (ibid.); det industriella kulturarvet blev institutionaliserat. Kulturarvsfokus har idag förskjutits från föremål till socialt sammanhang, från elitistisk syn till allmän egendom, från exklusiv till vardaglig och från historiska minnen till historiska processer. Detta modernare kulturarvsbegrepp har inte ersatt utan lever idag sida vid sida med det traditionella (Alzén 1996:126).

Det industriella kulturarvet tillhör vardagen. Denna tillhörighet är central för att det industriella kulturarvet ska uppfattas som väsentligt och värt att värna om (SOU 1999:6). Eftersom vi själva lever i en industrialiserad kultur ställs även nutida frågor på sin spets i detta kulturarvsskapande (Alfrey & Putnam 1992:38; Isacson & Silvé 1999:12; SOU 1999:6) Industrisamhällets kulturarv handlar, mer än andra kulturarv, om makten över historien, samtiden och framtiden (Isacson & Silvé 1999:12).

⁴ ”Den statliga kulturpolitiken”, Regeringsproposition 1974:28 (Robertson 2002).

2.1.4 Det industriella kulturarvets komplexitet

Industrialismens samhälle är mångtydigt. Man måste förhålla sig till det, vare sig man betraktar det som tillhörande det förflutna eller som något vi fortfarande lever i. Det måste bearbetas, vändas och vridas på och varje blick ger nya bilder (Isacson & Silvé 1999:8; SOU 1999:5). Ett talande exempel på detta är att Högskolan Dalarna valt att kalla sitt forskningsprojekt kring världsarv för *Världsarvets världar*; det vi har att göra med låter sig inte enkelt beskrivas som *en värld* utan kan förklaras och förstås först utifrån många *världar* (Götlind 2005). Deras forskningsidéer rör så skilda saker som Världsarvet som tekniskt system, kvinnornas och männens världsarv och ett digitaliserat världsarv (ibid.) McIntosh och Prentice (1999:595) menar att den tidiga industrialismens tidsepok bör beskrivas utifrån flera olika aspekter. De pekar på ensidigheten i att hylla en era av prestationer som om den var stabil; såväl som en period av framgång och övergång var industrialismen i England en period av oroligheter. De menar att det fanns en rädsla för revolution mot de ägande klasserna, för att socialismen skulle underminera moralen, för arbetslöshet och för misslyckande. Tidsepoken medförde också isolation, ensamhet och nostalgi (McIntosh & Prentice 1999:693). Isacson och Silvéns (1999:15) ställer retoriskt frågan: måste kulturarvet vara en depå för det förlorade goda och entydiga eller får kulturarvet vara fult och komplicerat? Det industriella kulturarvets värde är inte baserat på estetisk betydelse utan på dess vittnande om en komplicerad process som har förändrat samhället (Casanelles 1994 cf. Edwards & Llurdés 1996:341). Det är därför inte nödvändigtvis estetiskt, gott eller entydigt.

2.2 Kulturarvsturism

Kulturarv, och då även industriellt kulturarv, har alltmer kommit att användas som en resurs för turismen (Braunerhielm 2001:83; Grundberg 2002:7; 2003:12, 38). Det marknadsförs för att locka folk som söker fritid och turistiska upplevelser (Braunerhielm 2001:83f.). Med kulturarvsturism omvandlas en kulturarvsplats till en kulturarvsattraktion och med detta blir det extra tydligt att medvetna val görs kring vad som ska förmedlas av kulturarv och inte. Jag kommer i kapitel tre ta reda på vilken bild som förmedlas vid kulturarvsattraktionen Världsarvet Falun.

Kulturarvsturismen faller mellan å ena sidan kulturmiljövården och å andra sidan turismnäringen (Kulturarvet 2002:8) och det finns lokalt ett behov av gemensamma organisationer där det kan föras en dialog kring bevarandearbete och turismutveckling. Kulturarvsförvaltningarna saknar ofta kompetens i marknadsföring och kunskap om turismbranschen (op. cit. p. 42; Magnusson 2002:4). På samma sätt saknar företrädarna för turismnäringen kunskap om kulturarvet och dess förutsättningar (Kulturarvet 2002:42). Erfarenheten från svenska kulturarvsplatser visar på ett behov av att tidigt hitta former för samverkan (Magnusson 2002:3). Detta sker sällan och trots goda relationer är det inte ofta man lyckas nå ett konkret samarbete (Kulturarvet 2002:42). De olika aktörerna arbetar i olika tidsperspektiv, har olika utbildning och olika uppdrag (ibid.). Att detta är något som ofta leder till motsättningar verkar det inte råda något tvivel om (se exempelvis: Kerr 1994:2, 43, 61; Bazin 1995:115; Edwards & Llurdés 1996:342; Fyall & Garrod 1996:133; Jansen-Verbeke 1999:78; Grundberg 2002:44; Kulturarvet 2002:42; Magnusson 2002:4; McKercher & du Cros 2002:2; Grundberg 2003:13; Krantz 2003:59, 71; McKercher *et al.* 2005:539; Braunerhielm 2006:18; Xie 2006:1323).

För att tydliggöra dessa motsättningar har jag valt att dela upp synsätten i två olika perspektiv: *bevarandeperspektiv* och *turismutvecklingsperspektiv* (Braunerhielm 2006:28).

- Utifrån ett *bevarandeperspektiv* är kulturarvet framförallt något som ska bevaras till nuvarande och kommande generationer.
- Utifrån ett *turismutvecklingsperspektiv* är kulturarvet en resurs och det centrala är att utveckla turismen.

Gemensamma motiv för dessa perspektiv kan vara att *förmedla kulturarvet* till besökare. Skilda motiv, och grogrund för intressebaserade satsningar, blir sådant som att bevara autenticitet, patina⁵ och årsringar⁶, att visa även mindre trevliga eller mindre intressanta sidor av kulturarvet eller öka inkomsterna, skapa arbetstillfällen och locka med caféer och faciliteter som inte har med kulturarvet att göra.

Indelning är förenklad och oftast finns båda perspektiven med i bilden även hos enskilda aktörer (se kapitel 2.2.1). Samtidigt är det svårt att komma ifrån de intressebaserade satsningar som dessa två perspektiv skapar. Ska kulturarvet användas som möjlighet att utveckla turismen på orten, turismen användas som ett sätt att finansiera ett bevarande av kulturarvet eller ska turismen ses som ett sätt att förmedla kulturarvet till dagens och kommande generationer?

2.2.1 Kulturturismskapande aktörer

Under arbetets gång har jag insett att det inte är så enkelt som att personer från kulturvårdssektorn har ett bevarandeperspektiv och personer från turismnäringen har ett turismutvecklingsperspektiv. Båda perspektiven har istället visat sig figurera i diskussioner hos de flesta kulturturismskapande aktörsgrupper och ofta också i tankeprocessen hos enskilda personer. Det förekommer dessutom ofta aktörer som inte kan sägas komma från vare sig turismnäringen eller kulturvårdssektorn⁷. De som framförallt företräder ett *bevarandeperspektiv*, vare sig de finns inom kulturvårdssektorn, hembygdsföreningen, politiken eller turismnäring, kallas i detta arbete för *bevarandeaktörer*. De som framförallt företräder *turismutvecklingsperspektivet* kommer på samma sätt att kallas för *turismaktörer*. Fröet till motsättningar eller ett lyckat samarbete ligger hos de som på lokal nivå skapar en kulturarvsplats. Det är därför här, bland politiker, kulturvårdare och turismutvecklare i det beslutande och verkställande organen jag kommer att uppehålla mig i kapitel tre i min fallstudie Världsarvet Falun – industrilandskapet kring Falu koppargruva.

2.2.2 Vad ska vi bevara och varför?

Timothy och Boyd nämner fyra olika motiv till varför någonting anses värt att bevaras till kommande generationer (2003:11):

- 1) Ekonomisk signifikans – kulturarvet ger ett värde i form av pengar från turister.
- 2) Politisk signifikans – kulturarvet tjänar politikens intressen.
- 3) Social signifikans – kulturarvet kopplas till identitet, upplevelse och känslor både på ett personligt och kollektivt plan.

⁵ ”Med patina menas de spår av åldrande i form av oxidation, nötning etcetera, som ger en byggnad eller ett föremål en atmosfär av hög ålder och gammal kultur” (Unnerbäck 2002:80).

⁶ Med årsringar menas de olika byggnadsetapper på en byggnad som vittnar om de olika tidsperioder byggnaden varit med om. Detta kan ses som spår av en historisk process och blir ofta extra framträdande just på industriella byggnader.

⁷ I Falun har vi exempelvis Stiftelsen Stora Kopparbergets aktörer eller politiska aktörer från kommun och landsting.

- 4) Vetenskaplig signifikans – kulturarvet innehåller vetenskapligt unika detaljer som måste bevaras för kommande generationer

Punkt ett och två i deras indelning är huvudsakligen motiv för turismaktörer. Punkt tre och fyra är de klassiska motiven för bevarandeaktörer. Ur ett bevarandeperspektiv har kulturarvet ett existensvärde, vare sig det ger sekundära värden, som inkomster och regional utveckling, eller inte (McKercher & du Cros 2002:46). Samhället har ur detta perspektiv ett ansvar att bevara sin ”kollektiva skattkista” (Beckman 1993 cf. Alzén 1996:19) från det förflutna för att ge kommande generationer möjligheten att skaffa sig kunskap om sin historia (Braunerhielm 2001:89). Kulturarvet kan också av bevarandeaktörer anses ge människor en upplevelse av kontinuitet och en förståelse för sin samtid genom en naturlig återkoppling till det förflutna. Kulturarvet kan på så vis ge möjlighet till perspektiv på och fördjupning av nuet (Alzén 1996:20).

Ur ett turismutvecklingsperspektiv har kulturarvet bara ett värde i och med det den skapar, såsom ökade inkomster, ökade skatteintäkter eller fler arbetstillfällen (McKercher & du Cros 2002:46; Bederhoff 2003:38). Turismaktörer betonar att kulturarvet är en av de viktigaste grunderna för att ge ett område eller en plats en långsiktigt fungerande kulturprofil och identitet (Kulturarvet 2002:7), något som blir allt viktigare för marknadsföring av platser och deras upplevelser i den framväxande upplevelseindustrin (Grundberg 2002:38f; Braunerhielm 2006:61). Dessa aktörer menar att framgångsrika turistländer och regioner är idag sådana som lyckats göra sitt kulturarv känt (ibid.).

2.2.3 Kulturturism - motsättningar och möjligheter

I och med 1974 års kulturpolitiska beslut⁸ blev kulturpolitikens målsättning inte bara att ge en rättvis bild av historien, utan också att tillgängliggöra detta förlopp för allmänheten (Nisser 1996:79). Turtinen (2006:154) talar om bevarandets didaktiska aspekt; ska platsen kunna bevaras måste människor veta dess värde och känna den vördnad och det moraliska ansvar som är så centralt i bevarandets retorik; världsarvet måste göras begripligt, begärligt och hanterligt. För att göra detta behöver turism- och kulturvårdssektorn varandra; turismnäringen kan marknadsföring och kulturvårdssektorn kan historia och vård och ingen av dessa sektorer kan egentligen på egen hand skapa lyckad kulturturism (Kerr 1994:1), en syn som bekräftas av Staberg (intervju 2006).

Turismsektorn är en tydlig näringslivssektor, en aktör som kulturvårdssektorn tidigare inte med någon självklarhet samarbetat med (Bazin 1995:115; Grundberg 2002:44; Blixth 2006), något även Löfwall bekräftar (intervju 2006). Blixth och Grundberg (Grundberg 2003:18, Blixth 2006) tror att orsaken till detta dels varit traditionsbundenhet och dels en viss oro över kommersialiseringen. Löfwall (intervju 2006) menar att turismnäringen ofta har varit ointresserad av det kvalitativa innehållet vid kulturarvsattraktioner. Bevarandeaktörerna upplever, enligt McKercher *et al* (McKercher *et al.* 2005:539), ofta att kulturella värden kompromissas för kommersiell vinning medan turismaktörerna känner att deras värden kompromissas när de bemöts av attityden att all turistifiering har korrupperande inflytande.

Det är lätt att turism går ut över kulturarvet om man saknar tydliga förhållningssätt och om turismens begränsningar och tillgångar inte diskuteras, särskilt när det är pengar och politiska aktörer inblandade. Man riskerar då att främst fokusera på ekonomisk

⁸ ”Den statliga kulturpolitiken”, Regeringsproposition 1974:28 (Robertson 2002).

utveckling genom att tillfredsställa besökare snarare än att presentera kulturarv (Braunerhielm 2001:100). Så är fallet till exempel i Kambodja. Regeringen vill ha utländsk valuta från turismen och detta skapar stor press på utvecklingen av kulturarvsturism vid Angkor World Heritage Site (Wager 1995:516). Samtidigt är mysteriet, friden och de spirituella kvaliteterna av Angkor viktiga värden för många besökare, som förstörs av närvaron av folkmassor (op. cit. p. 518)⁹. Vid Världsarvet Falun har man betonat i sin managementplan att ekonomiskt utnyttjande av kulturvärden måste ske på kulturmiljöns villkor. Samtidigt är kulturturismen framförallt en efterfrågasstyrd underhållning (McKercher & du Cros 2002:26) och vi måste därför vara medveten om det slitage som turismen åstadkommer fysiskt och om den mentala bild som marknadsföringen skapar av platsen när vi ska omvandla en kulturarvsplats till en kulturarvsattraktion (Wager 1995:519; Besculides *et al.* 2002:304; Blixth 2006), något även Staberg betonar (intervju 2006).

Kulturarvssektorn behöver samtidigt lära sig att det finns förtjänster att få från turismnäringen (Kerr 1994:1; Braunerhielm 2001:100); det största hotet mot kulturarvet är att en kulturarvsplats faller i glömska och därmed förfaller (Grundberg 2003:13; Aronsson 2003:48), något som kulturarvsturism kan förhindra. Kulturarvsturism kan dessutom lokalt skapa en samhällsstolthet, tolerans och en starkare känsla för etnisk identitet (Besculides *et al.* 2002:304) och det kan, som Gahnshag påpekar (intervju 2006), bidra till den ekonomiska möjligheten att bevara och utveckla ett kulturarv. Kultur som en turistattraktion kan också vara ett politiskt argument för att en regions historiska, kulturella, religiösa eller industriella förflutna måste bevaras (McKercher & du Cros 2002:2; McKercher *et al.* 2005:539).

Lyckad kulturturism måste kunna tillfredsställa behoven av ekonomisk utveckling utan att offra miljömässig eller kulturell kvalitet. Utbildningsprogram, marknadsföring, design och förvaltande måste innefatta en förståelse för det miljömässiga inflytande turismen har och minimera dess negativa effekter (McNulty 1985:228).

2.2.4 Skärningspunkten mellan kulturarv och turism

McKercher *et al.* (2005) har, i en studie av Hongkongs kulturarvsturism, beskrivit olika relationer mellan, vad som med min definition blir, bevarandeaktörer och turismaktörer. Hur relationen ser ut och fungerar beror bland annat på den politiska maktbalansen mellan aktörerna och deras olika nivåer av kunskap. McKercher *et al.* (op. cit. pp. 543ff.) identifierar sju olika förhållanden mellan bevarandeaktörer och turismaktörer:

- Förnekan – turister börjar besöka kulturarvet men kulturarvsförvaltarna förnekar att de deltar i turism.
- Orealistiska förväntningar från någon eller båda aktörer. (I Hong Kong oftast från turistsidan. Ironiskt nog hade kulturarvsförvaltarna oftare en mer realistisk förväntning än turismindustrin.)
- Parallell existens – typiskt är att kulturvårdssektorn är ansvarig för ägande och skötsel medan turismindustrin står för produktutveckling och marknadsföring.
- Konflikt.
- Påtvingat samarbete – här är det inte alltid konflikter kan lösas utan en tredje medlande part.
- Kompisskap – Sällsynt. Vanligast i särskilt skapade miljöer.
- Korsande syften – turism används för att rättfärdiga en anpassad återanvändning av en byggnad. Man bevarar byggnaden men offrar många kulturella värden i

⁹ Även om Grundberg menar att de flesta människorna inte störs av andra människors närvaro (Grundberg 2003:14).

och kring denna. Turismen hjälper å ena sidan till att bevara men är å andra sidan också det som orsakar de största ingreppen.

Trots flitigt användande av ordet konflikt, föreslår McKercher *et al.* att man istället bör tala om en mognads-/omognadsprocess för att förklara relationerna (op. cit. pp. 546). Omogna förhållanden uppstår vanligen i brådskande fall¹⁰. Mogna relationer och lyckad kulturturism, menar de, skapas när båda aktörerna har en realistisk uppfattning av turistvärdet i det specifika fallet, behoven av att bevara dess kulturella värden och en ömsesidig respekt för att båda aktörerna har en legitim rätt och ett klart uttalad roll att spela i utvecklingen av kulturarvsturismen (op. cit. p. 547; Kerr 1994:2; Wager 1995:520; McKercher & du Cros 2002:43). Med skiftande syn på utveckling av kulturarvsturism blir diskussionerna politiska processer av konfliktlösning och konsensus (Xie 2006:1327f.).

Risken är större för motsättningar om aktörer tvingats samman trots att de har väldigt lite gemensamt (McKercher *et al.* 2005:543). Risken för konflikt, menar de, är också stor när maktbalansen mellan aktörerna plötsligt växlar. Turismnäringen sätter ofta igång sådana konflikter eftersom den ofta representerar en maktfull ny aktör med andra värderingar än övriga aktörer (op. cit. p. 540ff.). Skillnaden mellan McKercher *et al.*s resonemang och mitt är att de fokuserar på relationen medan jag fokuserar på vad som blir resultatet av relationen: förmedlandet av historia vid en kulturarvsattraktion. Som vi kommer att se längre fram behöver en mogen relation inte nödvändigtvis leda till ett förmedlande med hög miljömässig och kulturell kvalitet.

2.3 Sammanfattning

Låt mig nu sammanfatta vad som sagts i detta kapitel. Definierandet av kulturarv görs alltid med utgångspunkt i nuet och kulturarvet är därför de element från det förflutna ett samhälle *för tillfället* väljer att bevara och förmedla. Makten över detta kulturarvsdefinierande är en central demokratisk fråga i vårt samhälle eftersom kulturarvet äger kraft att göra något med samhället och med människors bilder av sig själva och andra, och den bild vi förmedlar av vårt gemensamma kulturarv kan både inkludera och exkludera.

Regeringens kulturpolitiska målsättning är att förmedla en i möjligaste mån rättvis bild av det historiska förlopp som lett fram till dagens samhälle. Samtidigt används kulturarvet alltmer för att av regionalpolitiska eller ekonomiska skäl locka till sig folk som söker fritid och turistiska upplevelser. När kulturvårdssektorn och turismnäringen ska samarbeta kring en kulturarvsplats leder dessa olika synsätt ofta till konflikter. För att tydliggöra skärningspunkten mellan kulturarv och turism har jag valt att dela upp synsätten i ett *bevarandeperspektiv*, där kulturarvet framförallt är något som ska bevaras till nuvarande och kommande generationer, och ett *turismutvecklingsperspektiv* där kulturarvet är en resurs och det centrala är att utveckla turismen.

I detta kapitel har jag först gett bakgrund och definitioner till de begrepp jag använder mig av i mitt arbete. Jag har sedan studerat och analyserat spänningen mellan ett bevarandeperspektiv och ett turismutvecklingsperspektiv. Jag ska i nästa kapitel fördjupa mig i Världsarvet Falun – industrilandskapet kring Falu Koppargruva – för att undersöka samarbetsprocessen mellan dessa båda perspektiv och se vad som händer med det industriella kulturarvet i denna process: vad är det som inkluderas och

¹⁰ Industriella kulturarvs snabba förfall skapar ofta en tidspress i början av en räddningsaktion (Bazin 1995:118), vilket alltså ökar riskerna för konflikter.

exkluderas i den bild som förmedlas, när båda dessa perspektiv påverkat skapandet av kulturarvsattraktionen Världsarvet Falun?

3 Världsarvet Falun

Det historiska industrilandskapet kring Falu koppargruva blev världsarv i december 2001 (Informationsplats för Dalarnas län [www]). Världsarvskommitténs motivering lyder:

Det historiska industrilandskapet kring Stora Kopparberget och Falun utgör ett av de främsta områdena för gruvhantering och metallproduktion. Gruvdriften upphörde vid 1900-talets slut, men har genom många århundraden haft ett starkt inflytande på teknisk ekonomisk, social och politisk utveckling i Sverige och Europa (UNESCO:s... 2005).

Världsarvet består av tre delar: Falu koppargruva¹¹, vissa av de äldre stadskvarteren i Falu stad, samt industrilandskapet kring gruvan, det vill säga hytt- och bergsmanslandskapen¹² (Magnusson 2002:10). Falu Koppargruva uppfyller tre av UNESCO:s kriterier för att bli världsarv (UNESCO:s rapport från... [www].):

- 1) Koppargruvan i Falun blev världens huvudproducent av koppar på 1600-talet och utövade ett stort inflytande på gruvteknologi över hela världen under två århundraden (världsarvskriterium **ii**).
- 2) Hela Faluns landskap präglas idag av kvarlevor från kopparindustrin som pågått från tidigt 800-tal till sent 1900-tal (världsarvskriterium **iii**).
- 3) Den successiva ekonomiska och sociala utvecklingen av kopparindustrin i Falun, från stug-industri till full industriell produktion kan tydas i de industriella miljöerna, stadsmiljön och landsbygdsmiljön (världsarvskriterium **v**).

Det finns belägg för att driften var igång på 1000-talet men mycket talar för att kopparmalm utvunnits tidigare (Informationsplats för Dalarnas län [www]). Under flera hundra år svarade Falu koppargruva för större delen av världens kopparförsörjning (ibid.). Bergsteknisk expertis har hämtats in utifrån, men den kunskap och de metoder som har utvecklats vid Kopparberget har också exporterats (Götlind 2005:19). Gruvan utgjorde således navet i ett stort tekniskt system (op. cit. p. 9) både nationellt och internationellt. Kring denna gruva växte samhället Falun fram. Falun blev allt större och 1646 fick man stadsrättigheter och var då Sveriges näst största stad (Informationsplats för Dalarnas län [www]).

Besökare har tagits emot i gruvan i århundraden och här dokumenterades 1824 världens första användning av ordet *tourist* (Riksantikvarieämbetets beskrivning... [www]). En viktig etapp, i industrivårdens begynnelse i Sverige, togs i och med att Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags museum invigdes 1922 (ibid.). Museet blev banbrytare som företagsmuseum och kom att lyfta fram landets då äldsta i drift varande industriföretag (Nisser 1996:75f.). Brytning i gruvan upphörde 1992 (Informationsplats för Dalarnas län [www]).

¹¹ Även kallad Stora Kopparberget. Av det som en gång i tiden var ett berg finns idag endast underjordiska hål och ett stort gruvhål kallat "Stora stöten". Jag har därför valt att inte använda benämningen Stora Kopparberget i texten när jag syftar på gruvan.

¹² För förklaring av begrepp såsom hytt- och bergsmanslandskap, se Appendix A.

3.1 Material och metod

Jag har begränsat mig till att intervjua personer i världsarvsrådet, som är högsta beslutande organ för Världsarvet Falun, och deras Verkställande organ VÄX, eftersom det framförallt är i dessa organ som diskussionsprocessen leder till beslut och får konkreta resultat på förmedlandet av världsarvet. I världsarvsrådet och VÄX sitter, enligt Staberg (intervju 2006), nitton personer från sju olika instanser: Falu kommun, Länsstyrelsen, Stiftelsen Stora Kopparberget, Välkommen till Falun AB, Högskolan Dalarna, Landstinget Dalarna och Dalarnas museum. Jag har intervjuat personer från fem av dessa instanser: Örjan Hamrin – Dalarnas Museum, Ulf Löfwall – Länsstyrelsen, Daniels Sven Olsson – Stiftelsen Stora Kopparberget, Jonny Gahnshag – Falu Kommun¹³ och Christina Staberg – Välkommen till Falun AB.

Intervjuerna har genomförts som halvstrukturerade intervjuer. Intervjudag och plats fick helt bestämmas av den intervjuade och jag förde endast anteckningar under intervjuerna. Detta visade sig fungera bra eftersom de intervjuade tänkte efter så mycket att jag hann med att anteckna. Intervjusituationen blev inte särskilt anmärkningsvärd eftersom de intervjuade är personer som är vana vid intervjuer och det är en del av deras jobb att förklara hur de tänker och arbetar. Mitt syfte har i intervjusituationen varit uttalat och de intervjuade har också i mån av intresse kunnat ställa mig frågor om mitt arbete. Att de på så vis haft möjlighet att sätta sig in i vad jag vill få ut har alltså också kunnat påverka deras svar. Intervjupersonerna har inte varit anonyma utan intervjuats som offentliga personer i sin yrkesroll. Därmed finns det säkerligen tankar och åsikter som inte kommit till uttryck, framförallt kanske om konflikter, vilket blir en brist i resultatet.

Intervjuers giltighet kan, enligt Lantz, förenklat sägas handla om i vilken grad data och resultat speglar källan och ökar förståelsen av det som undersöks (1993:17). Mina intervjuer ger inte möjlighet till generaliseringar men har däremot hög giltighet. Intervjuerna speglar enbart de enskilda yrkespersonernas offentliga uppfattningar. Detta blir relevant eftersom dessa personer sitter på poster som gör att de deltar i samarbetsprocessen mellan ett bevarandeperspektiv och ett turismutvecklingsperspektiv och att deras offentliga uppfattning direkt påverkar förmedlingen av världsarvet. Syftet med intervjuerna var att få reda på vilka uppfattningar dessa personer har om världsarvet och världsarvsrådets arbete och samarbete för att sedan kunna dra slutsatser om hur detta påverkat förmedlandet av världsarvet.

För att skapa mig en bild av det världsarv som förmedlas till besökare har jag jämfört elva broschyrer och fyra hemsidor med texter om världsarvet och besökt gruvområdet, världsarvshuset och Gruvmuseet. Den bild jag undersöker är inte en komplett bild av det förmedlade Världsarvet Falun utan av detta världsarv så som det förmedlas vid Gruvområdet¹⁴. Jag har, för min jämförelse, använt mig av alla broschyrer och hemsidetexter om Världsarvet Falun, som jag har fått tag på¹⁵. De texter jag har jämfört är följande:

- Fyra hemsidor: Riksantikvarieämbetets beskrivning av Sveriges världsarv [www], Upptäck Världsarvet Falun [www], Informationsplats för Dalarnas län

¹³ Gahnshag är vid intervjutillfället inte längre representant för kommunen då han efter valet blivit oppositionsråd.

¹⁴ Jag vill betona att det jag studerar är världsarvsrådets och VÄX:s förmedlade bild, inte den förmedlade bilden så som den tolkas av besökarna. Hur besökare tolkar förmedlingen är en intressant fråga som jag överlåter åt andra, såsom till exempel Liv Bantel (2006), att undersöka.

¹⁵ På Hamrins uppmaning (intervju 2006) har jag också tittat på Dalarnas Museums hemsida. Tyvärr utan att hitta någon information om världsarvet.

[www] (framtagen av Länsstyrelsen) och Stiftelsen Stora Kopparberget [www] (för fullständiga internetadresser se källförteckning).

- Elva broschyrer: en framtagen av Välkommen till Falun AB¹⁶, sex framtagna av Länsstyrelsen¹⁷, en framtagen av riksantikvarieämbetet¹⁸, en framtagen av falunda.se¹⁹, en framtagen av Världsarvetfalun.se²⁰ och en framtagen i ett samarbete mellan Länsstyrelsen Dalarna, Dalarnas Museum och Agenda Kulturarv²¹.

Tilläggas ska här att *Upptäck Dalarnas Bergslag*, en av broschyrerna från Länsstyrelsen, inte är framtagen som världsarvsmaterial och inte har världsarvets logotyp på sig. Jag har tagit med den för att den relativt ingående beskriver den industriella processen för såväl järn som koppar i Dalarna. *Roströk, rudor och gamla mormor* är en broschyr särskilt framtagen för barn som jag vill passa på att lyfta fram som den text som, enligt min åsikt, med ordentliga förklaringar beskriver världsarvet på det mest representativa och välbalanserade sättet av alla undersökta texter²²!

3.2 Världsarvet Faluns organisation

Gruvområdet ägs av Stiftelsen Stora Kopparberget; en stiftelse som kom till i syfte att förvalta Stora Enso AB:s kulturhistoriskt intressanta gruv- och hyttområden i Falu Kommun. Med sig från Stora Enso, Investor och Falu Kommun fick Stiftelsen 111 miljoner kronor (Magnusson 2002:10). För information, turismutveckling och marknadsföring skapades Välkommen till Falun AB (op. cit. p. 5). De ägs till 49 % av Falu Kommun och till 51 % av över hundra privata aktörer (op. cit. p. 10).

Arbetet med att organisera ett samarbete kring Världsarvet Falun mellan olika aktörer inom Faluns kommun har gått förhållandevis snabbt. Magnusson (2002) som gjort en jämförande studie av organiseringen av världsarven i Sverige ur ett turistiskt perspektiv menar att det märks att man i Dalarna har en vana av att driva arrangemang och samarbeta kring turism. En turistbroschyr togs fram redan till nomineringen i Helsingfors och ett världsarvsråd bildades som samordnare och högsta beslutande organ, strax efter utnämningen till världsarv 2001 (op. cit. p. 10). Världsarvsrådet består, vilket jag nämnt tidigare, av Falu Kommun, Länsstyrelsen Dalarna, Stiftelsen Stora Kopparberget, Välkommen till Falun AB, Högskolan Dalarna och Dalarnas Museum. Under sig har världsarvsrådet sitt verkställande organ VÄX. I dessa organisationer sitter idag nitton olika personer varav jag varit mer eller mindre i kontakt med tolv stycken. Av de kontaktade finns det inte någon med turismutbildning och endast tre med en omfattande kulturhistorisk utbildning.

¹⁶ Välkommen till Falun Dalarna.

¹⁷ Bergsmansbygden runt varpan; Gamla Staberg; Harmsarvet; Upptäck dalarnas bergslag; Upptäck världsarvet Falun; Upptäck världsarvsstaden Falun.

¹⁸ Världsarv i Sverige.

¹⁹ Falun Då – Historiska festdagar i Världsarvet 3-6 augusti 2006 – program.

²⁰ Välkommen till Världsarvet Falun.

²¹ Roströk, rudor och gamla mormor.

²² Utifrån alla mina klassificeringar och sorteringar av innehållet i broschyrerna var denna broschyr överlägset mest täckande. Trots att den är skriven för barn var detta den enda broschyren som med exempelvis ordförklaringar och målande exempel gav den mest förståeliga men också mångsidiga och fördjupade bilden av världsarvet. Jag skulle vilja hävda att detta var den broschyr som var minst ytlig, något som är värt att notera.

3.3 Förmedlandet av Världsarvet Falun

Jag har studerat på vilket sätt och hur ofta de olika hemsidornas och broschyrernas texter presenterar olika aspekter av världsarvet. Presentationen vid världsarvshuset och gruvmuseet skiljer sig sällan från dessa texters presentation men i den mån den gör det kommer detta att påpekas. För förklaring av begrepp vid Världsarvet Falun se Appendix A.

3.3.1 Industriell gruvverksamhet

Sammantaget finns det väldigt varierande uppgifter om och förklaringar av den industriella och förindustriella verksamheten kring gruvan. Typiskt är dock att företeelser nämns i broschyrerna utan att de förklaras. Slaggvarp/gruvvarp nämns sju gånger utan förklaring och en ordentlig förklaring på vad det är och varför sådana ligger över hela Falun finns endast två gånger²³. På samma sätt är det med begreppet hytta och kopparhytta som nämns nio gånger utan förklaring och bara tre gånger med förklaring. På liknande sätt förekommer ”roströk” och ”vandrostar och kallrostar” utan någon förklaring fyra gånger var. Sammantaget ger broschyrernas och hemsidornas texter en varierad översiktlig bild av den industriella gruvverksamheten men inte var för sig. Utförligast skriver *Informationsplats för Dalarnas län, Stiftelsen Stora Kopparberget* [www] och *Upptäck Dalarnas Bergslag*. De som skriver mest utan att förklara är *Välkommen till världsarvet Falun*, *Gamla Staberg* och *Bergsmansbygden runt Varpan*. Ett sjuttioal byggnader på gruvområdet är, enligt Löfwall (intervju 2006) byggnadsminnesförklarade och dessa är tyvärr nästan bortglömda i textmaterialet. Detta är anmärkningsvärt eftersom flera anrika och unika byggnader och konstruktioner finns bevarade just här. De nämns kortfattat på riksantikvarieämbetets hemsida och i *Upptäck Dalarnas Bergslag* och en beskrivning av en av dessa byggnader, Creutz schakt, finns på Stiftelsen Stora Kopparberget [www].

Gruvmuseet tar idag nästan uteslutande upp den industriella verksamheten²⁴. Tyvärr mestadels, i motsats till det skriftliga materialet, på ett väldigt svårförståeligt sätt med helt oförklarade tekniska modeller²⁵.

3.3.2 Falu stad

Näst efter den industriella verksamheten i och kring gruvan är det Falu stad det skrivs mest om i texterna och framförallt då i *Upptäck Världsarvsstaden Falun*. Faluns träbebyggelse, den gamla stadsplanen och att Falun fick sina stadsprivilegier på 1600-talet nämns ofta och många broschyrer och hemsidor beskriver också olika byggnader i staden mer i detalj²⁶.

3.3.3 Det sociala livet

Det hårda arbetet, Fetmats, stadsbränderna, supandet och krogarna nämns ofta. Levande beskrivningar med hjälp av kända historiska personers citat²⁷ är också vanligt precis som beskrivningen av torsdagarna i Falu stad med handelsmän och folk. Detta är den bild som ges av livet i Falun. Annan beskrivning av livet är sällsynt. Undantag är

²³Upptäck världsarvsstaden Falun; Harmsarvet.

²⁴ Detta är enligt Olsson (intervju 2006) under förändring nu.

²⁵ Jag har själv skrivit uppsatser både om tekniken vid bruk liknande de som visas i modeller från Korsnäs och om gruvteknologi med bland annat Polhems hakspel, och har ändå stundtals svårt att begripa mig på modeller på detsamma. Särskilt då dessa inte får ses i rörelse.

²⁶ Upptäck världsarvsstaden Falun; Välkommen till Världsarvet Falun; Upptäck Världsarvet Falun [www]; Informationsplats för Dalarnas län [www].

²⁷ Exempelvis citeras Carl von Linné i flera texter.

exempel som *Roströk, rudor och gamla mormors* beskrivning av bergsmansbarns liv, skrädpojkar och kvinnor och barns arbetsuppgifter vid gruvan, *Upptäck Världsarvet Faluns* beskrivning av tåktegårdar och de många änkorna. De som skriver mest om det sociala livet är *Upptäck Världsarvet Falun* och *Roströk, rudor och gamla mormor*. Minst skriver *Upptäck Världsarvet Falun* [www], *Informationsplats för Dalarnas län, Stiftelsen Stora Kopparberget* och *Upptäck Dalarnas Bergslag*.

3.3.4 Bergsmanslandskapet

De olika bergsmansgårdarna och bergsmansbygden nämns på väldigt många ställen. Samtidigt ges det påfallande lite information om bergsmän och bergsmansgårdar. Man beskriver kort vad en bergsman är eller hur bergsmanslandskapet uppstod och på tre ställen nämns lindebruket²⁸, det speciella jordbruket som förekom i detta landskap. Men det är också all information vi får. Det förklaras och exemplifieras lika lite överallt, även i broschyrerna om bergsmanslandskapet²⁹, som dock visar informativa kartor och förklarar för turister vilka sevärdheter som finns på varje plats (skyltade vandringar, fik mm.). Det är betydligt mycket mindre information än vad som skrivs om Falu stad, gruvan, historien och det sociala livet kring Falun. Undantaget är Barnbroschyren *Roströk, rudor och gamla mormor* som faktiskt beskriver livet som bergsmansbarn

3.3.5 Nationellt och internationellt

Man nämner flitigt hur stor staden och gruvan var i Sverige på 1600-talet när Falun hade sin blomstringstid och detta omskrivs på allehanda sätt:

På 1600-talet var Falun Sveriges näst största stad (Upptäck Världsarvet Falun).

Här låg en av landets fyra postiljoner (ibid.).

Sveriges största skattkista (Upptäck Världsarvet Falun [www]).

Sveriges största under (Välkommen till Falun Dalarna ; Upptäck Världsarvet Falun [www]).

Sveriges största arbetsplats (Upptäck Världsarvet Falun [www]).

Sverige står och faller med gruvan (Välkommen till Falun Dalarna ; Välkommen till Världsarvet Falun; Upptäck Världsarvet Falun [www]).

Samtidigt är man dålig på att nämna hur stort inflytande Falu Koppargruva hade internationellt och hur stort kulturhistoriskt värde världsarvet har även internationellt. På den här punkten är UNESCO mycket tydligare än alla studerade texter. UNESCO:s första kriterium för Falun som världsarv betonar att gruvan under två århundraden var världens största kopparproducent och hade stort inflytande på gruvteknologi över hela världen. I UNESCO:s rapport från första beslutet om Falun som världsarv (UNESCO:s rapport från... [www]) skriver man:

Ett av världens mest märkvärdiga industriella monument .

Ofta refererat till som 'Världens äldsta aktiebolag'.

...en levande bild av vad som under århundraden var en av världens viktigaste gruvmiljöer.

...gruvan har utvecklats och influerat internationell gruvteknologi och spelat en viktig roll i världsekonomin.

Detta var ett ledande centrum för tekniska framsteg från 1500-talet och framåt.

Många utländska vetenskaps- och affärsmän besökte Falun under 1600-, 1700- och 1800-talet och blev väldigt imponerade

²⁸ Bergsmansbygden runt varpan; Upptäck världsarvet Falun; Informationsplats för Dalarnas län [www].

²⁹ Bergsmansbygden runt varpan; Gamla Staberg; Harmsarvet.

I många århundraden hade gruvan stort inflytande på teknologisk, ekonomisk, social och politisk utveckling i Sverige och Europa.
I mitten av 1600-talet producerade gruvan 70 % av världens koppar.

Att gruvan producerade 70 % av världens koppar nämns relativt ofta. Att det är världens äldsta aktiebolag nämns i en text³⁰. Att gruvan var viktig för teknologisk utveckling nämns på flera ställen men att det var viktigt för hela världens gruvtekniska utveckling nämns faktiskt aldrig, även om det antyds i texten på *Informationsplats för Dalarnas län* [www]. Man använder sig till och med av underdriften ”Stora Kopparberget var under flera hundra år (...) ett centrum för svensk teknikutveckling” (Upptäck Världsarvet Falun [www]).

Jag har också jämfört texterna direkt med UNESCO:s övriga två kriterier. Det andra kriteriet betonar hur landskapet idag präglas av kvarlevor från kopparindustrin. Detta förklaras ganska bra i texterna även om det mest sker i allmänna termer som att ”Falun består av ett unikt kulturlandskap” (ibid.) och korta beskrivningar av bergsmansbygder. Det tredje kriteriet betonar hur man i Falun kan följa den successiva ekonomiska och sociala utvecklingen från förindustriell till industriell tid och detta är till stor del bortglömt i broschyrernas och hemsidornas texter. Man skriver på tre ställen att Faluns världsarv är ett unikt minne över Sveriges historia som industrination³¹. Välkommen till Falun AB:s hemsida skriver att det är en industrihistoria utan motstycke och nämner tillsammans med *Upptäck Dalarnas Bergslag* att det har koppling till vår nutida industrialism men den historiska processen blir i stort sett okommenterad vid världsarvet även om denna kontinuitet som här kan skildras är något av det världsunika.

3.3.6 Världsarvets mörka sidor

Den historia som idag presenteras i turistbrochyrer och i gruvmuseet är framförallt 1600-talets framgångssaga. Den senare industrihistorien, då gruvans storhetstid var över, gestaltas knappt alls (Götlind 2005:5)³². Att det gick ordentligt utför nämns ibland med en kort mening: ”sedan blev det mindre koppar” (Välkommen till Världsarvet Falun; Upptäck Världsarvet Falun [www]). I *Upptäck världsarvsstaden Falun* och *Upptäck världsarvet Falun* skriver man om ”nedgång och katastrofer” (de två stadsbränderna, mindre koppar med mera). *Informationsplats för Dalarnas län* [www], är de enda som ger en ordentlig förklaring till gruvans nedgång men hur det då gick med staden och någon slags koppling till staden idag finns inte någonstans.

Man skriver ofta om att gruvarbetarna hade ett hårt liv och hårt arbete, och ett bra exempel på detta är såklart den berömda sägnen om Fetmats. I många texter beskriver man att det låg roströk över hela staden och att ingenting kunde växa här. *Upptäck världsarvet Falun* och *Roströk, rudor och gamla mormor* beskriver hur änkor kunde få möjlighet att öppna krogar. Endast i kända citat från äldre författare kommer man i närheten av att beskriva den fruktansvärda miljön det måste ha varit i Falun³³.

Samtidigt måste vi, som Löfwall (intervju 2006) påpekar, komma ihåg att Faluns kulturmiljö också är boendemiljö för väldigt många av människor idag och man kan inte bo i en miljö så mörk och tung som industrimiljöerna ofta var. Historien blir här tillrättalagd och det är ett svårt dilemma när kulturmiljöerna samtidigt är levande

³⁰ Välkommen till Falun Dalarna.

³¹ Upptäck världsarvet Falun; Världsarv i Sverige; Riksantikvarieämbetets beskrivning av Sveriges Världsarv [www].

³² Något jag även märker själv i de texter jag studerat.

³³ Som Carl von Linné citeras ”All helvittes beskrivning finns här för ögonen”. (Upptäck Världsarvet Falun).

miljöer. Besökare vill inte heller se nedsmutsning, fattigdom och elände. Många turister önskar en slags autenticitet, men inte nödvändigtvis hela verkligheten (McKercher & du Cros 2002:34,40).

3.3.7 Attraktioner utan nära koppling till världsarvet

De flesta broschyrer innehåller förutom historisk information väldigt mycket information om caféer, vandringsstråk, öppettider, logi, mm. En vanlig strategi när man vill satsa på turism är att göra bygden till besökarnas fritidsmiljö (Turtinen 2006:157). I Ölands kommuns broschyr ”*Guide till Världsarvet Södra Öland*” finns också golfbana, gårdsbutik, picknickplatser, cykelvägar och vandringsleder utmärkta. Kommunen marknadsför området mer som ett geografiskt område att turista i än som ett intressant odlingslandskap. Turistattraktionen kompletteras där med en rad attraktioner som saknar nära koppling till världsarvet (op. cit. p. 160). Turtinen menar att Ölands kommuns användningssätt av världsarvet andas mer lokal stolthet än globalt ansvar. Världsarvet har gjorts till en marknadsvara vars vinster förväntas öka områdets utkomstmöjligheter, tillväxt och välstånd (ibid.). I Falun har man begränsat användningen av världsarvets logotyp men fortfarande tar caféer och Carl-Larssongården otvivelaktigt (och oundvikligt?) en stor plats i det som blir den förmedlade bilden av världsarvet.

3.3.8 Sammanfattande analys av förmedlandet av Världsarvet

Den bild som presenteras av Världsarvet Falun är en ytlig bild. Man presenterar *att* det är på ett visst sätt men förklarar sällan varför eller hur. Kanske når man på detta sätt fler människor än man skulle med fördjupande material och kanske är det bättre att många vet lite än några få mycket. Samtidigt får vi inte glömma att denna besöksanpassade presentation av historien blir den allena rådande bilden av allt som världsarvet innebär. Det borde inte vara alltför svårt att kombinera en ytlighet med möjligheten till fördjupning. Många av besökarna vid gruvan är högt utbildade och har stora förkunskaper (Bantel 2006) och dessa besökare kan lätt känna sig underskattade med förenklat material. I Liv Bantels undersökning var det flera som påpekade i enkätsvaren att informationen var lite väl kort, att de ville läsa mer och ha möjlighet att fördjupa sig (ibid.).

Det är märkligt att man framhäver sin viktiga plats i Sverige med sådan ivrighet samtidigt som man nästan glömmer bort att tala om vilken roll världsarvet faktiskt har i världen. Efter genomgången material känner jag därför, precis som Staberg påpekar när jag intervjuar henne, att det man kanske inte lyckas lyfta fram tillräckligt vid Faluns världsarv faktiskt är varför det är just ett *världsarv*, att Falun var stort även internationellt, vilket UNESCO i sin utnämning är mycket tydliga med (UNESCO:s rapport från...[www]). Den historiska processen blir i stort sett okommenterad vid världsarvet även om denna kontinuitet som här kan skildras är något av det världsunika.

Hur analyserar då de intervjuade den bild de själva förmedlar? Olsson, Gahnshag och Löfwall nämner att genusperspektivet är en fråga som tyvärr lyfts fram för lite. Anna Götlind på Högskolan Dalarna har precis satt igång ett forskningsprojekt om Bergsmansgårdarnas kvinnor, vilket också några av dem nämner. Olsson, Löfwall och Hamrin tycker att man idag visar för lite om hur människor hade det vid gruvan och i Falun. Staberg menar att man inte riktigt ger en bild av hur internationellt och stort Falun faktiskt var i och med gruvan och Löfwall säger att bilden man lyfter fram mest är en positiv bild och inte en mörk industriell bild, något han menar är en oundviklig följd av att människor faktiskt också ska bo och leva i världsarvet och att det är en levande kulturmiljö.

3.4 Skärningspunkten: kulturarv och turism i Falun

Erfarenheten från svenska kulturarvsplatser visar på ett behov av att tidigt hitta former för samverkan (Magnusson 2002:3). Detta har man gjort i Falun. Man har också lyckats skapa den mest sällsynta samarbetsrelationen i McKercher *et al*:s (2005:543ff.) indelning – *kompisskap* (se kapitel 2.2.4). Man har i Falun haft precis det som McKercher *et al.* (2005:547) lyfter fram som karakteristiskt för en mogen relation: en ömsesidig respekt för att alla aktörer har en legitim rätt och en klart uttalad roll att spela i utvecklingen av kulturarvsturism och ett beaktande av både turistvärdet och behoven av att bevara kulturarvsplatsens kulturella värden.

Av de personer jag intervjuat från världsarvsrådet och VÄX har Hamrin från museet, Olsson från Stiftelsen Stora Kopparberget och Löfwall från Länsstyrelsen Dalarna en bakgrund inom kulturmiljövården. Staberg från Välkommen till Falun har lång erfarenhet från turismnäringen samt en lärarutbildning och Gahnshag från Falu Kommun är förtroendevald socialdemokrat med sjuksköterskeutbildning och statsvetenskap i bagaget. Det framkom i intervjuerna att kulturmiljövårdarna framförallt var bevarandeaktörer, Staberg turismaktör och Gahnshag en aktör mitt emellan dessa båda perspektiv³⁴.

I Visionen skriver man att man vid Världsarvet Falun koordinerat sina insatser och samarbetar inom sina respektive ansvarsområden på ett sätt som säkerställer och utvecklar världsarvet (Upptäck världsarvet Falun [www]). Samtliga intervjuade upplever detta samarbete som viktigt och positivt. Av de fem jag intervjuat nämner tre att just ökat samarbete är en av de stora fördelarna med att platsen blivit världsarv. Löfwall från Länsstyrelsen säger att det är synd att kulturmiljövården och turismnäringen så länge gått i parallella spår. Han menar generellt att turismnäringen varit alltför ointresserad av det kvalitativa i kulturmiljön och att kulturmiljövården varit för rädda för kommersialisering. Han ser därför samarbetet i Falun som något mycket positivt. Staberg, från Välkommen till Falun AB, menar att det som är bra med deras samarbete idag är att både turismen och kulturmiljövården är med från början i diskussionerna.

På frågan om de i samarbetet fått gehör för sådant som de tycker är viktigt nämner de flesta i sitt svar återigen att samarbetet är väldigt positivt. Staberg håller inte med mig om att de representerar olika åsikter utan snarare har olika uppdrag. På frågan om något finns som de inte fått gehör för tänker alla efter men ingen kommer egentligen på någonting. Hamrin, från Dalarnas Museum, säger att allmänheten kommit dåligt till tals men att detta är något man tagit upp och arbetar med just nu. Löfwall säger att de har legat lite lågt med vård och underhåll men att man börjat ta itu med detta³⁵. De flesta tillägger också att allt inte fått plats på dagordningen och att man inte kan göra allt på en gång.

Fördelar de ser med ”ett samarbete mellan turism och bevarande”³⁶ är framförallt en ökad möjlighet att *förmedla* världsarvet³⁷. Upplever man då problem med ett samarbete mellan turism och bevarande generellt och lokalt? Nej, egentligen inte, men Gahnshag, Hamrin, Staberg och Olsson säger alla att utveckling av besöksnäring kan medföra förvanskning och slitage. De menar att detta är något de ständigt är medvetna

³⁴ Hur övriga deltagare i världsarvsrådet och VÄX är fördelade kan man inte dra någon slutsats om utan att ha intervjuat dem.

³⁵ Vilket även Gahnshag och Olsson nämner vid något tillfälle.

³⁶ Detta är formuleringen jag använt mig av.

³⁷ Som fler fördelar med samarbetet nämner Gahnshag att inkomster kan omfördelas från besöksnäring till underhåll, Staberg att ingen av aktörerna skulle kunna klara sig på egen hand, och Löfwall att man från Välkommen till Falun AB varit väldigt lyhörda för det kvalitativa i kulturmiljön.

om och som det också förs en diskussion kring. ”Det får ju inte bli något sommarland” (Olsson, intervju 2006). Hamrin säger också att risken finns att delar av spänningen och fascinationen försvinner i en alltför iordningställd miljö.

Något som talar för att här finns ett gott samarbete är att de själva ofta nämner samma saker på relativt öppna frågor³⁸. Det turismutvecklingsperspektiv som finns hos Staberg, men även till viss del hos de övriga, handlar inte främst om ekonomi utan om regional utveckling. Turtinen (2006:158) skriver att det vid världsarvet *Södra Ölands kulturlandskap* främst var av kommunal- och regionalpolitiska skäl som man önskade göra världsarvet till ett besöksmål. Världsarvet uppfattades som en resurs för regionalpolitiska mål utifrån sociala och ekonomiska intressen (op. cit. p. 161). Världsarvet gjordes till en marknadsvara vars vinster förväntades öka områdets utkomstmöjligheter, tillväxt och välstånd (op. cit. p. 160). Detta är delvis sant i Falun. Det är bara Gahnshag och Staberg som talar om att få Falun att växa³⁹. På frågan vad som är deras helt personliga vision med världsarvet svarar Gahnshag att han vill väva samman både invånare, besöksnäring, god vård och gott underhåll av kulturmiljöerna och ökad inkomst till kommunen. Han är den enda som har ett turismutvecklingsperspektiv närvarande i sin vision. De övrigas visioner är alla sådana att de passar in i ett bevarandeperspektiv. Olsson, Hamrin och Löfwall svarar sådant som att det ska bli en levande kulturmiljö som genomsyrar det aktiva Falun, att det ska komma folk till godo och då även internationellt och att det är viktigt att lyfta fram Faluns unika historia både inåt mot invånarna och utåt mot besökare. Staberg vill istället genom världsarvet öka det globala perspektivet och engagemanget hos folk med förhoppning att vi genom vår egen kultur ska lära oss att även förstå andra länder och deras kultur. Hon vill att Falun ska ses mer som ett världsarv i världen än som ett världsarv i Sverige. Regional utveckling finns med ibland men har egentligen inte haft särskilt stor plats i de intervjusvar jag fått.

Ett turismutvecklingsperspektiv, med regional utveckling som huvudpunkt, har däremot en väldigt framträdande roll i den offentliga Visionen⁴⁰. Här skriver man att världsarvet direkt och indirekt ska bidra till utveckling av Falun och Dalarna, ska göra besöksturismen till en av regionens mest betydande näringsgrenar och bidra till att Falun blir attraktivt att bo och etablera sig i (Upptäck Världsarvet Falun [www]).

De intervjuade bevarandeaktörerna, Hamrin, Olsson och Löfwall, lyfter fram *förmedlingen till besökare* som en viktig del av världsarvsrådets arbete⁴¹. Detta är också det motiv som jag i mitt tidigare resonemang menat förenar ett bevarandeperspektiv med ett turismutvecklingsperspektiv (se kapitel 2.2). Medlemmarna i världsarvsrådet verkar, precis som Staberg säger, uppleva sig representera olika uppdrag snarare än olika åsikter och ha ett övergripande mål som alla är överens om: att få besökare till världsarvet.

³⁸ Exempelvis betonar Olsson, Gahnshag och Löfwall att genusperspektivet visas för lite, Olsson Löfwall och Hamrin säger att man bättre borde förmedla hur människor levde och Gahnshag, Löfwall och Olsson betonar att man behöver lägga mer krut på vård och underhåll nu.

³⁹ Visserligen talar Löfwall om att skapa en attraktiv boendemiljö men framförallt för att kulturarvet ska vara levande.

⁴⁰ Visionen är från 2003 och det börjar bli dags att förnya den snart eftersom man skriver att den är tänkt att ha en hållbarhet på tre till fem år.

⁴¹ För formuleringen av intervjufrågorna se Appendix B.

4 Slutdiskussion – industriarvet i skärningspunkten mellan kulturarv och turism

Turismnäringen har möjligheten att skapa kulturarv. Därigenom kan turismen också påverka kopplingen till vår historia och kultur på ett sätt som kan förvanska historien (Braunerhielm 2001:93). En risk med kulturarvsturism som både industrihistoriker Bengt Spade och turistantikvarie Annika Blixth betonar är att ett industriellt kulturarv lätt blir *snuttifierat* (Blixth 2006; Spade 2006). Jag väljer att tillskriva ordet *snuttifiering* en dubbel betydelse. Dels upphackning av ett kulturarv i enskilda separerade ”snuttar” som presenteras utan kontext. Dels med samma betydelse som ”snutte” i ”snuttefilt”; göra något mer gulligt än vad det egentligen är eller har varit. Gruvbrytning som aktivitet har omvandlat många landskap, miljöer Wanhill (2000:60) menar ofta har romantiserats till idyller från det förflutna. Men ett industriellt kulturarv handlar till stor del om en produktionsverksamhet och en arbetsplats så långt ifrån idyll man kan komma. Målet med *förmedlandet* av ett industriellt kulturarv bör därför i första hand vara att presentera anläggningens drift och produktion, och dess plats och betydelse för människor i och kring anläggningen, så som den en gång i tiden gestaltade sig (Spade 2006). I Falun är staden och bergsmansbygden idag levande kulturmiljöer där det bor och verkar människor, men miljön vid koppargruvan är framförallt en miljö där möjlighet finns att verkligen lyfta fram den industrihistoriska prägel.

Jag menar att gruvans ursprungliga kärnverksamheter inte får återfinnas endast som fondkulisser i en miljö som fokuserar mer på tillförda aktiviteter och byggnader. I en industrihistorisk miljö får inte Caféer, välklippta gräsmattor, vimplar, glass- och souvenirkiosker, barnvänliga promenadstråk och parkeringsplatser ta över besökarens intryck av platsen. Här är det, precis som vid varsam restaurering av äldre byggnader, fingertoppskänsla som gäller. Precis som en felplacerad hiss eller illa dold brandspruta kan förstöra intrycket i en slottssal kan felplacerade informationsskyltar och toaletter föränta en industrihistorisk prägel. Det är lika möjligt att sätta in hissar i ett slott som det är att ha caféer och toaletter vid ett industriellt kulturarv om det finns genomtänkta idéer. Men är man inte tillräckligt diskret när man tillför man nya delar och former, bjuder man besökaren på en *friserad bild* av historien. Var ska man då vända sig för att kunna föreställa sig den atmosfär med eld och rök, slammer och dån, röster och rop, råmaterial och färdigvaror som en gång i tiden präglade platsen (Spade 2006)?

McKercher och du Cros (2002:30) menar att turismen inte är möjlig att kontrollera. De menar istället att turismnäringen är som ett självorganiserande ekosystem utom vår kontroll. Att turismen kan kontrolleras, menar de, hävdas ofta av personer som stödjer lokal produktion, är beredda att betala höga inträdesavgifter på besöksmål och själva nöjer sig med enkla faciliteter. De representerar en väldigt underrepresenterad grupp av besökarna (ibid.). Vare sig McKercher och du Cros har rätt eller målar upp en skrämbild så måste vi tänka oss för. Förstör vi något vid ett kulturarv så förstör vi det för all framtid.

4.1 Slutsats

Vid världsarvsrådet och VÄX i Falun skapar man kulturarvsturism både utifrån ett bevarande- och ett turismutvecklingsperspektiv. I samarbetsprocessen mellan dessa perspektiv har aktörerna, som Staberg (intervju 2006) påpekar, snarare haft olika uppdrag än olika åsikter. Man har tagit fasta på turismutvecklingsperspektivets och bevarandeperspektivets största gemensamma nämnare: *att förmedla världsarvet* till besökare. Eftersom alla aktörer varit med i diskussionen redan från början och satt detta gemensamma motiv högst på dagordningen har man hela tiden varit relativt överens.

Ett resultat av att prioritera motivet *att förmedla världsarvet* kan bli att man utvecklar besöksplatsen på ett sätt som framförallt ska *locka fler* besökare. Det blir då sekundärt att ge en bild av det jag inledningsvis definierade som industriellt kulturarv: alla element av en regions förflutna som varit influerande i ortens tillväxt och utveckling; något som inte behöver vara varken estetiskt gott eller entydigt. Viljan att locka fler besökare har i Falun lett till en betoning av underhållning och lättillgänglighet snarare än utbildning. Braunerhielm (2001:99) menar att utvecklingen av kulturarvsturism går för långt när kulturarvsattraktionen kontrolleras och drivs på ett sätt där större vikt läggs vid att få fler besökare än att stärka och öka de kulturella värdena i sig och på den punkten går man idag en farlig balansgång i Falun. Lyckas man inte uppnå en balans mellan utbildning och underhållning när man förmedlar en kulturarvsplats riskerar man att misslyckas med både bevarandet och utvecklandet av turismen (McKercher & du Cros 2002:47, 2).

I Falun har man betonat i sin managementplan att ekonomiskt utnyttjande av kulturvärden måste ske på kulturmiljöns villkor. Men en fråga man måste ställa sig, som jag själv utifrån min litteraturbaserade fallstudie saknar svar på, är om man verkligen lyckats behålla den industrihistoriska prägel och undvika att snuttifiera historien.

Jag har tidigare hänvisat till Turtinens (2006:154) resonemang om bevarandets didaktiska aspekt; ska platsen kunna bevaras måste människor veta dess värde och känna den vördnad och det moraliska ansvar som är så centralt i bevarandets retorik. Världsarvet måste göras begripligt, begärligt och hanterligt (ibid.), och det är framförallt detta man gjort i Falun. För att koppla till Alzéns moderna kulturarvsbegrepp kanske detta tillgängliggörande av kulturarvet kan liknas vid att gå från elitism till allmän egendom och från exklusiv till vardaglig; kulturarvet ska inte bara vara tillgängligt och förståeligt för historiker och hembygdsfantaster utan för vem som helst. I Falun förmedlas idag en relativt varierad information i lättillgängligt format. På detta sätt förmedlar man en bild av världsarvet till väldigt många. Tyvärr är det i och med detta man samtidigt förlorar det mer komplexa vittnandet om en industriell process som har förändrat, eller i Faluns fall faktiskt skapat, samhället; en process som var en av UNESCO:s anledningar att utnämna Falu Koppargruva och dess omgivande landskap till världsarv 2001 (UNESCO:s kriterier för världsarvsutnämningar [www]).

Man har vid Världsarvet Falun, ur en vanligtvis konfliktfylld situation, skapat den mest sällsynta av McKercher *et al.*s (2005:543ff.) samarbetsrelationer – *kompisskap*⁴², men detta har skett på bekostnad av turismutvecklingsperspektivets betoning av regional utveckling och ökade inkomster och bevarandeperspektivets motiv att vårda, förvalta och ge en rättvis bild av historien. Kanske har detta motiv också överskuggat industriarvets roll i diskussionerna. Som det industriella kulturarvet vid besöksmålet *Världsarvet Falun* hanteras idag finns bara plats för entydiga bilder⁴³.

Det industriella kulturarv som förmedlas i skärningspunkten mellan kulturarv och turism i Falun lyckas inte heller förmedla ett industriellt kulturarv som tillhör vardagen

⁴² McKercher *et al.*s indelning säger däremot ingenting om det som sedan blir resultatet av samarbetet. Det positivt laddade ”kompisskap” medför exempelvis inte per automatik att det skapas en bättre kulturarvsturistisk produkt än med det negativt laddade ”konflikt”.

⁴³ Världsarvsrådet stöder skolprojekt både på grundskola och på högskola där det forskas och skrivs om många av världsarvets komplexa världar, detta får inte förglömmas. Men det man kommer fram till här är inget man förmedlar till besökare på något plan.

och därmed även ställer nutida frågor på sin spets, såsom man betonar i *Slutbetänkande av Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska arvet* (SOU 1999:6). Att industrisamhällets kulturarv mer än andra kulturarv handlar om makten över historien, samtiden och framtiden, vilket jag med Isacson och Silvéns (Isacson & Silvéns 1999:12) hjälp hävdar i kapitel 2.1.3. är något som inte på något sätt problematiseras vid förmedlandet av Världsarvet Falun. Kulturarvets djupare, mindre publikfriande, historia och möjligheten att begrunda och tyst vandra omkring i historien utan en anhopning av bildspel, skyltar, guider och aktiviteter (Grundberg 2003:14) har också delvis försvunnit⁴⁴. De sjuttio byggnadsminnesförklarade byggnaderna på gruvområdet finns idag utmärkta på en pedagogisk karta men flera av dessa hus, som haft en aktiv och central roll i gruvans högteknologi (hjulhus, pumphus, schakt med mera), står idag låsta för allmänheten. Detta ger en mycket begränsad möjlighet att på egenhand ta intryck och begrunda.

Med de många skolprojekt man i världsarvsrådet driver och stödjer på olika nivåer tas mycket kunskap om världsarvets olika världar fram som måste kunna förmedlas vidare till besökare på olika sätt. Med den optimistiska utvecklingen av besökscentrum och nya aktiviteter måste man också med fingertoppskänsla hantera den unika industrihistoriska miljö man förvaltar. Med mycket små förändringar kan en industrihistoriskt präglad upplevelse gå upp i rök. Det gäller att med det goda samarbete man utvecklat i organisationen och sin medvetenhet om både risker och möjligheter vara varsam när man vidareutvecklar Världsarvet Falun som besöksmål. Världsarvsrådet och VÄX måste också som kulturarvsskapande aktörer rikta blicken mot och kritiskt granska den historia som är möjlig att berätta utifrån den egna presentationen.

⁴⁴ Visserligen påpekar Grundberg att de flesta människor saknar en sådan förkunskap att de kan gå runt och begrunda historien (Grundberg 2003:14), men för dessa människor finns idag många sätt att ta till sig förenklad information vid gruvområdet i Världsarvet Falun.

5 Källförteckning

5.1 Litteratur

- Alfrey, J. & Putnam, T. (1992), *The industrial heritage – managing resources and uses*. Butler Tanner Ltd, Frome and London.
- Alzén, A. (1996), *Fabriken som kulturarv*. Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Aronsson, K. Å. (2003), Kulturturism - en trend i tiden? *I Kulturarvets fotspår - nya möjligheter för svensk turism*. Frimodig, C. (red.) ETOUR Populärvetenskapliga serien. Ågrens Tryckeri. Örnsköldsvik.
- Bantel, L. (2006), *Presentation av enkätundersökningen sommar/höst 2006*. Albert-Ludwigs-Universität Freiburg i. Brsg, Institut für Kulturgeographie (från ännu ej färdigställt examensarbete).
- Bazin, C. M. (1995), Industrial Heritage in the tourism process in France. *International Tourism – Identity and Change*. Lafant, M. & Allock, J. B. & Bruner, E. M (red.). International Sociological Association.
- Bederhoff, D. (2003), Turistnäringen - attraktionskraftens ekonomi. *I Kulturarvets fotspår - nya möjligheter för svensk turism*. Frimodig, C. (red.) ETOUR Populärvetenskapliga serien. Ågrens Tryckeri. Örnsköldsvik.
- Bendix, R. (2000), Heredity, Hybridity & Heritage from one Fine de Siècle to the Next. *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity, a Festschrift for Barbro Klein*. P.J. Anttonen *et al.* (red.). Multicultural Centre. Botkyrka.
- Besculides, A. & Lee, M. E. & McCormick, J. P. (2002), Residents' Perceptions of the Cultural Benefits of Tourism. *Annals of Tourism Research*, Vol 29, No 2.
- Bohlin, M. (1996), Museerna och turismen. *Museet som makt och motstånd – festschrift till Erik Hofrén*. Hamrin, Ö, & Isacson M, (red). Arbetets Museums Vänner. Norrköping.
- Braunerhielm, L. (2001), Heritage – a resource for tourism and regional development. *Turismens och Fritidens mångfald*. Aronsson, L. & Karlson, S-E. (red).
- (2006), *Plats för kulturarv och turism - Grythyttan – en fallstudie av upplevelser, värderingar och intressen*. Doktorsavhandling. Karlstad University Studies 2006:12.
- Edlund, L. (1998), Industrimonumentens problematik. *Ekomuseum Bergslagen - Tema industrihistoriska miljöer*. Årgång 3.
- Edwards, J. A. & Llurdés, Coit, J. C. (1996), Mines and Quarries – industrial heritage tourism. *Annals of Tourism Research*. Vol 23, No 2, pp.341-363.
- Fyall, A. & Garrod, B. (1996), Sustainable heritage tourism: Achievable goal or elusive ideal? *Managing cultural resources for tourism*. M. Robinson, N. Evans & P. Callaghan (red.). Sunderland, UK: British Education Publishers. pp. 50-76.
- Grundberg, J. (2003), Kulturturism - risk eller möjlighet. *I Kulturarvets fotspår - nya möjligheter för svensk turism*. Frimodig, C. (red.). ETOUR Populärvetenskapliga serien. Ågrens Tryckeri. Örnsköldsvik.
- (2002), *Kulturarv, turism och regional utveckling*. Rapportserien ETOUR, Ågrens tryckeri AB. Örnsköldsvik.
- Götlind, A. (2005), *Världsarvets Världar – mångvetenskapliga perspektiv på industriella världsarv*. Högskolan Dalarna, Falun.
- Hamrin, Ö. (1998), Resa i gruvlandskapet. *Ekomuseum Bergslagen - Tema industrihistoriska miljöer*. Årgång 3.

- Hofrén, E. (1998), Nytt center för idéutbyte. *Ekomuseum Bergslagen - Tema industrihistoriska miljöer*. Årgång 3.
- Informationsplats för Dalarnas län. [www] Tillgänglig: <<http://www.dalarna.se/varldsarv>> (2006-12-11). Uppgifterna publiceras av Högskolan Dalarna, Region Dalarna, Turistbyråerna, Näringslivsorganisationerna, Landstinget Dalarna, Länsarbetsnämnden *et al.* Övergripande informationsansvar: Länsstyrelsen.
- Isacson, M. & Silvé E. (red.) (1999), *Industriarvet i samtiden*. Nordiska Museets Förlag.
- Jansen-Verbeke, M. (1999), *Industrial heritage: a nexus for sustainable tourism development*. Tourism Geographies, Vol 1 No 1.
- Johansson, G. (1967), Industrialismen behöver sin Hazelius. *Det underbara skåpet*. Thunander, I. (red.), Bokförlaget Prisma, Stockholm.
- Kerr, A. (1994), *Strange bedfellows: An uneasy alliance between cultural conservation and tourism*. Canada: ICOMOS 3 (3). [www] Tillgänglig: <http://archive.canada.icomos.org/bulletin/vol3_no3_kerr_e.html> (2006-10-19)
- Krantz, M. (2003), Samarbete för utveckling av kulturturism i Världsarvet Birka. I *Kulturarvets fotspår - nya möjligheter för svensk turism*. Frimodig, C. (red.). ETOUR Populärvetenskapliga serien. Ågrens Tryckeri. Örnsköldsvik.
- Kulturarvet – Utvecklingsområde för svensk turism, nuläge och åtgärdsprogram*. Riksantikvarieämbetets förlag. (2002).
- Lantz, A. (1993), *Intervjumethodik*. Studentlitteratur, Lund.
- Länsstyrelsen Dalarna. [www] Tillgänglig: <<http://www.w.lst.se>> (2006-12-11).
- Magnusson, T. (2002), *Världsarv och turism: de svenska världsarven ur ett turistiskt perspektiv*. ETOUR Rapport 2002:11. [www] Tillgänglig: <<http://www.etour.se>> (2006-11-07).
- Management Plan for "The Historical Landscape of The Great Copper Mountain in Falun"*. u.å. (internt dokument inför UNESCO:s utnämning av Världsarvet Falun – industrilandskapet kring Falu Koppargruva). Länsstyrelsen Dalarna.
- McIntosh, A. J. & Prentice, R. C. (1999), Affirming authenticity – consuming cultural heritage. *Annals of Tourism Research*, Vol 26, No 3.
- McKercher, B. & Ho, S. Y. P. & du Cros, H. (2005), Relation between tourism and cultural heritage management: evidence from Hong Kong. *Tourism Management*, No 26.
- McKercher, B. & du Cros, H. (2002), *Cultural Tourism – the partnership between tourism and cultural heritage management*. The Haworth Hospitality Press. Binghampton.
- McNulty, R. H. (1985), Revitalizing industrial cities through cultural tourism. *International Journal of Environmental Studies*, Vol 25.
- Nisser, M. (1996), Industriminnen under hundra år. *Museet som makt och motstånd – festskrift till Erik Hofrén*. Hamrin, Ö. Isacson, M. (red.). Arbetets Museums Vänner, Norrköping.
- Pretes, M. (2002), Touring Mines and mining tourists. *Annals of Tourism Research*. Vol. 29, pp. 439-456.
- Riksantikvarieämbetets beskrivning av Sveriges Världsarv. [www] Tillgänglig: <http://www.raa.se/cms/extern/se_och_besoka/varldsarv_i_sverige.html> (2006-12-08).
- Robertsson, S. (2002) *Fem Pelare – en vägledning för god byggnadsvård*. Riksantikvarieämbetets förlag. Stockholm.

- Stiftelsen Stora Kopparberget*. [www] Tillgänglig: <<http://www.kopparberget.com>> (2006-12-11).
- SOU 1999:18, Slutbetänkande av Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska arvet*. (1999), Hofrén, E. Jönsson, L-E.
- Sven Rinmans Bergwerkslexicon 1788-89*. [www] Tillgänglig: <http://www.jernkontoret.se/bibliotek/urkunder_och_kallor/bergwerkslexicon/ind_ex.php> (2007-01-22).
- Timothy, D. J. & Boyd, S. W. (2003), *Heritage Tourism*. Pearson Education Limited. England.
- Turismforskningsinstitutet ETOUR*. [www] Tillgänglig: <http://www.miun.se/mhtemplates/startpage2_____23540.aspx> (2006-12-04).
- Turtinen, J. (2006), *Världsarvets villkor – intressen, förhandlingar och bruk i internationell politik*. Stockholm.
- UNESCO:s beskrivning av Världsarvet i Falun. [www] Tillgänglig: <<http://whc.unesco.org/en/list/1027>> (2006-12-08).
- *convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. [www] Tillgänglig: <<http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>> (2006-11-21).
- *konvention om skydd för världens kultur- och naturarv*, Svenska UNESCO-rådets skriftserie 2, (2005).
- kriterier för världsarvsutnämningar. [www] Tillgänglig: <<http://whc.unesco.org/en/criteria/>> (2006-12-19).
- rapport från första beslutet om Falun som världsarv. [www] Tillgänglig: <http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/1027.pdf> (2006-12-08).
- Upptäck världsarvet Falun*. [www] Tillgänglig: <<http://www.visitfalun.se/varldsarvet>> (2006-11-07). Producerad av Välkommen till Falun AB.
- Wager, J. (1995), Developing a Strategy for the Angkor World Heritage Site. *Tourism Management*. Vol 16, No7.
- Wanhill, S. (2000), Mines – A Tourist Attraction: Coal Mining In Industrial South Wales. *Journal of Travel Research*. Vol 39, No1.
- Xie, P. F. (2006), Developing Industrial Heritage Tourism: A Case Study of the Proposed Jeep Museum in Toledo, Ohio. *Tourism Management*, Vol.27 pp.1321-1330.

5.2 Övriga Källor

5.2.1 Broschyrer

- Välkommen till Falun Dalarna*. Välkommen till Falun AB.
- Falun Då – Historiska festdagar i Världsarvet 3-6 augusti 2006 – program*. framtagen av falunda.se med sponsring från Falu Kommun, Välkommen till Falun och 12 andra organisationer och företag.
- Världsarv i Sverige*. Riksantikvarieämbetet.
- Välkommen till Världsarvet Falun*. Världsarvetfalun.se.
- Roströk, rudor och gamla mormor*. Dalarnas Museum, Länsstyrelsen Dalarnas Län, Agenda Kulturarv.
<i>Upptäck Dalarnas bergslag.</i>	Länsstyrelsen Dalarnas Län.
<i>Upptäck världsarvsstaden Falun.</i>	Länsstyrelsen Dalarnas Län.
<i>Upptäck världsarvet Falun.</i>	Länsstyrelsen Dalarnas Län.
<i>Gamla Staberg.</i>	Länsstyrelsen Dalarnas Län.

Harmsarvet.

Länsstyrelsen Dalarnas Län.

Bergsmansbygden runt varpan.

Länsstyrelsen Dalarnas Län.

5.2.2 Intervjuer

Obandade intervjuer gjorda under hösten 2006 med fem personer ur världsarvsrådet och VÄX. Materialet förvaras hos författaren.

Gahnshag, J. Falu Kommun, världsarvsrådet (fram till valet 2006).

Hamrin, Ö. Dalarnas Museum, världsarvsrådet, VÄX och Gruvrådet.

Löfwall, U. Länsstyrelsen, världsarvsrådet.

Olsson, Daniels, S. Stiftelsen Stora Kopparberget, Gruvmuseet, VÄX.

Staberg, C. Välkommen till Falun AB, världsarvskansliet, världsarvsrådet.

5.2.3 Mailkontakt

Mailkontakt under hösten 2006. Materialet förvaras hos författaren.

Berggren, Bo. Stiftelsen Stora Kopparberget, världsarvsrådet.

Birgersson, T. Falu Kommun, världsarvsrådet.

Blixth, A. Turistantikvarie, Jönköpings Länsmuseum.

Dahlberg, I. f.d. Landshövding Dalarnas Län, världsarvsrådet.

Ingeström, C. J. Stiftelsen Stora Kopparberget, Välkommen till Falun AB, världsarvsrådet.

Myrberg, L. Stiftelsen Stora Kopparberget, världsarvsrådet.

Persson, P. Falu Kommun, VÄX.

Spade, B. Industriminnesbyrån AB.

Stark, A. Rektor vid Högskolan Dalarna, världsarvsrådet.

Appendix A – Förklaringar av begrepp

Bergsmän

Bergsmän var bönder som hade skog, jord och vatten (Roströk, rudor och gamla mormor) och dessutom ägde andelar i gemensamma kopparhyttor och hade rätt att bryta malm ur gruvan (Upptäck Världsarvet Falun). De var befriade från de vanliga jord- och skogsskatterna men betalade skatt på den koppar de framställde (ibid.).

Hytt- och bergsmanslandskap

De hyttor bergsmännen uppförde för att kunna smälta sin malm var helt beroende av vattenkraft och bergsmännen själva var beroende av odlingsbar jord (Upptäck Världsarvet Falun). Därför finns åkertegar, odlingslandskap och hyttrester än idag spridda kring vattendrag i landskapet flera mil kring Falun. Detta bergsmanslandskap är speciellt för Kopparbergslagen (ibid.).

Bergsmansgård

Bergsmännen fick ofta gott ställt och byggde sig större herrgårdslika gårdar som också är typiska för detta område. Flera av dessa finns bevarade i gott skick och bebos än idag.

Slaggvarp

Slagg är den restprodukt som uppstår vid metallframställning. När malmen smältes separerade man koppar från slaggprodukter (Upptäck Världsarvsstaden Falun). Sedan lät man slaggprodukterna rinna ut i sanden och stelna varefter den knackades sönder till slaggflis som kärrades upp på stora högar: slaggvarpar (Upptäck Dalarnas Bergslag). Slaggvarparna har sedan använts som utfyllnad i vägar eller byggnadsmaterial i hus och stora delar av Falu stad står idag på tjocka lager av slagg (Upptäck Världsarvsstaden Falun).

Gruvvarp

Eftersom en ”varp” är en ”hög” kan den bestå av allt möjligt men oftast bestod nog gruvvarparna av gråberg eller slagg.

Fetmats

Fetmats är en gruvdräng som hittades död i gruvan 1719. Han visade sig dött 40 år tidigare men var helt konserverad av gruvvattnet. Historien har sedan blivit återberättad på många platser i världen och Fetmats brukar räknas som ”Världens mest kända falubo” (Rudor, Roströk och gamla mormor).

Hytta

Hytta kallas en plats eller en byggnad där det finns en smältugn. Det finns hyttor av olika slag såsom glashytta eller kopparhytta. En **kopparhytta** är alltså en plats eller byggnad där det finns en ugn som smälter kopparmalm för att få fram koppar (Sven Rinmans Bergwerkslexicon 1788-89 [www]). Hyttor var oftast beroende av vattenkraft och lades vid vattendrag (Upptäck världsarvet Falun).

Roströk

Kopparmalmen rostades i **kallrostar** och **vändrostar**. Detta var det första steget i den process som omvandlade malmen till koppar. Vid rostningen avgick enorma mängder obehaglig stickande rök med giftigt innehåll (Upptäck Världsarvsstaden Falun). Denna rök färgade

stugorna svarta och gjorde att ingenting kunde växa i Falun (Rudor, Roströk och gamla mormor). Staden låg inpyrd i denna roströk fram till i början av 1900-talet då man upphörde med rostningen (Upptäck Världsarvsstaden Falun). Kallrostning skedde ute i öppna gropar. Var malmen alltför rik på koppar gick den istället direkt till vändrosten. I vändrosten, som var inbyggd i en byggnad med tak, rostades malmen i omgångar på allt hetare eldar (Sven Rinmans Bergwerkslexicon 1788-89 [www]). Om Roströk skriver Rinman:

Roströk är den starka svafvel-röken, som i synnerhet förefaller vid svafvelrika malmers kallrostning, såsom uti Falun, hvarest den, särdeles vintertiden, stundom står som en mörk dimma öfver hela staden och angriper lungorne hos en ovan, bidrager til järnsmides snara rostning, gör alt silfver och metall-arbete svart, samt betsar alt träverke brunt: gör linne skört: skadar alla vegetabiliske färgor på kläde och siden: gör fensterglaset dunkelt och tärer blyet, samt är en ödande fiende för gräs och örter. Medförer likväl den nytta för människor at emotstå all pestsmitta. Se Kongl. Vet. Acad. Handl. 1743, s. 64. (Sven Rinmans Bergwerkslexicon 1788-89 [www]).

Creutz schakt

Ett schakt är en nedsänkning i ett malmförande berg (Sven Rinmans Bergwerkslexicon 1788-89 [www]). Creutz schakt går 208 meter ner i berget. Här hissades malmtunnor, gruvdrängar och hästar upp och ner ur gruvans djup och här pumpades vattnet upp ur gruvan (Stiftelsen Stora Kopparberget [www]).

Skrädpojke

Enligt *Begsmansbygden runt Harmsarvet* var skrädpojkar de som fick gå i slaggvarpen och knacka ur kopparrika bitar ur slaggen. Men för att vara mer exakt verkar det på Rinman (Sven Rinmans Bergwerkslexicon 1788-89 [www]) som om skrädning var när man genom knackning skilde färdigrostade delar av rostad malm från ofärdiga vid vändrostarna. De ofärdiga fick rostas på nytt.

Täktegårdar

För att få folk till gruvan erbjöds folk bygga sig en gård i närheten av gruvan, utan markkostnad. Istället var man dagsverksskyldig vid gruvan. Detta kallades täkterätt. Gården kunde sedan ärvas och gårdsnamn som slutar på –täkt eller –arvet är exempel på sådana gårdar (Upptäck Världsarvet Falun).

Appendix B — Intervjufrågor

Grundfrågor för halvstrukturerad intervju av medlemmar ur Världsarvsrådet och VÄX, vid Världsarvet Falun hösten 2006.

- Vilken är din position inom Världsarvet?
- Hur länge har du haft den positionen?
- Vilken bakgrund/utbildning har du?
- Hur kom det sig att du hamnade här inom världsarvsorganisationen?
- Är det bra att Falun fick ett Världsarv? varför/varför inte?
- Vad är din vision med världsarvet?
- Och om du fick mer pengar och tid till världsarvet, vad skulle du göra då?
- I Världsarvsrådet och VÄX är ni ju många olika instanser som samarbetar. kommunen, museet, stiftelsen mm. Har du fått gehör för det du tycker är viktigast?
- Är det något du inte fått gehör för, saker du tycker sköts på fel sätt?
- Hur har eran gemensamma vision förändrats över åren?
- Vilka fördelar finns det med att både utveckla turismen och bevara världsarvet som kulturarv?
- Vilka problem finns det med att både utveckla turismen och bevara Världsarvet som kulturarv? (Det som är bra för turismen behöver ju inte vara bra för kulturarvet och det som är bra för kulturarvet behöver ju inte vara bra för turismen.)
- Jag var med på Världsarvskonferensen på Högskolan här om veckan. Tanken med högskolans projekt är att bygga upp en forsknings- och utbildningsverksamhet med utgångspunkt i Världsarvet Falun. Vad behöver vi forska och lära oss mer om?
- Ger man en rättvis bild i Falun av Världsarvet Falun?
- Varför väljer ni att satsa på barnfamiljer nästa år?